

„A HÍR SZENT, A VÉLEMÉNY SZABAD”

Eörsi István

Az átvilágítás homálya

Egy kis berlini szobában írom ezt itt. Nincsenek nálam Csurka István művei — évtizedeken át küldözgettük egymásnak könyveinket, baráti ajánlással —, vele kapcsolatos emlékeimet, csurkológiai ismereteimet most egyetlen írásból, az Átvilágítás címűből próbálom rekonstruálni és felülvizsgálni, mely a Magyar Fórum július elsejei számában jelent meg. Elutazásom napján vásároltam meg ezt a lapot, életemben először. Az újságáros elmosolyodott, amikor fizetés közben a visszajára fordítottam, hogy ne lehessen a címlapot látni. „Nem is kell őket támogatni” — mondta.

Csurkát főiskolás kora óta ismerem. Ha jól emlékszem rá, közös barátunk, Gáli József mutatta be nekem, talán másik közös barátunk, Galgóczi Erzsébet jelenlétében. Volt még egy közös barátunk, Angyal Istvánnak hívták. Találkoztunk Déry Tibornál is, aki szívesen gyűjtötte maga köré az általa tehetősnek tartott fiatal írókat. Engem is meg-meglátogatott. A nagyszobában, ahol első feleségemmel éltem, volt egy kiugró szöglet asztallal, székekkel. Ma is látom, hogyan trónol a legöblösebben, olyan gömbölyűn röhögcsél, hogy csaknem kicsordul belőle.

Első konfliktusunkra Bécsben került sor, 1956 októberének elején. Először utazhattunk akkor Nyugatra, az úgynevezett íróhajón. Csaknem kétszáz író összezárva: maga a pokol. Szerencsére apám egyik Bécsbe emigrált barátjának volt a város közepén egy üres irodalakása, így hát nem kellett a hajón aludnom. Negyedmagammal elfoglaltam ezt a lakást, mindenkinek jutott benne egy szoba. Csurkát is magammal vittem, főként azért, hogy a hajón áradó életszeretet és humor. Egy este némi alkohollal állapotban szidni kezdte a főiskolát és évfolyamtársait, felháborodása hevében rohadtzsidózott, büdöszsidózott. Az egyik különösen nyomatékosra sikerült jelzős szerkezet után, a mondat közepén megtorpant és megkérdezte: „Csak nem vagy te is zsidó?” — „Attól függ, milyen szempontból” — válaszoltam nem túl ármányosan. Feledhetetlen csönd támadt a szobában: 1944 óta még csak tizenkét év telt el. Mindmáig nem térünk vissza arra a beszélgetésre. Évekig nem is találkoztunk: engem lecsuktak a forradalom után, őt internálták. Szabadulásom után gyakran futottunk össze. Egy időben néhányadmagunkkal közös színházi vállalkozást kezdeményeztünk, sikertelenül persze. Ugyanarról a faházról írtunk színművet, ő a Nagytakarítást, én a Jolán és a férfiakat. A faházat közös barátunktól kaptuk, a téli hónapokra, kéglí céljaira, és kontaktusunkról már az a mellékkörülmeny is gondoskodott, hogy csak egy kulcsunk volt hozzá.

Összintén szólva a Kádár-korszakban éppen említett bécsi konfliktusunk miatt bámultam Csurkát: hogy egy-két szövegyűjtő eltekintve milyen elszántan küzd a hazulról kapott ideológiai útravaló ellen. Olyan barátokhoz kötötte kölcsönös szeretet, akiket ma mint szennyezett liberális vagy pláne exbolsevista hordalékot a legszivesebben kiiktatna a nemzet testéből. Böven voltak köztük olyanok is, akiket a társadalmi milió, amelyben nevelkedett, szívesebben képzelt volna el szappannak, mint magyar állampolgárnak. Ilyen örökséget legyőzni és feldolgozni, gondoltam, nehezebb, mint a bibliai tévnek átjutni a tű fokán. A Kádár-korszak utolsó éveiben és főként a rendszerváltás után azonban sajnos helyreállt a világtrend: a tű foka összeszűkül, a teve púpjai pedig megnöttek iszonyatosan. Bánatosan szemlélttem ezt a folyamatot, nem is sejtve, hogy Csurka István éppen legtermékenyebb írói éveiben, ami-

kor a legközelebb éreztem magamhoz, hálózati személy volt.

Átvilágítás című írása, amelyben megpróbál számot adni életének erről a homályos epizódjáról, két részre esik szét: magára a sztorira és egy politikai-történelmi fejtegetésre. Ez utóbbról csak két megjegyzés: 1. Az ügynöklistákkal kapcsolatos jelenlegi hercehurcáknak semmi közük ahhoz, hogy egy Csurka István nevű személy 1957-ben mit írt alá, és hogy aláírásából mit teljesített az ezt követő évek vagy évtizedek során. 2. Külön tanulmányt érdemelne a rögeszmerendszer, amely ezeket a fejtegetéseket áthatja. Csurka láthatólag valóban azt hiszi, hogy Aczél György az SZDSZ előretolt bástyája volt, és hogy az SZDSZ az MSZP-vel és az MSZMP-vel karöltve a titkos ügynökök listájának birtokában már a választások előtt a hatalom részesévé vált, mert a zsaroló pozíciójába jutott. Ezzel szemben tény, hogy az SZDSZ nem kapott ilyen listát, nem került a hatalomba, és nem zsarolta se Csurkát, se a töb-

a keserű íz. Valóban így volt, „mindenki azt üzent, hogy azt ők már nem csinálják, nem tehetik és nincs is értelme.” Ez rettenetesebb, mint maga a börtön. Egy frissen szabadult rabtársam öngyilkosságot kísérelt meg emiatt. Gáli József pedig, aki egy évvel utánam jött ki a dutyiból, körülnézett kicsit és felsóhajtott: „nosztralgiam van.”

Ilyen válságba azok kerültek, akiknek a forradalom valóban fontos volt. Csurkát ezek közé sorolom, és pedig nemcsak önvallomása óta. Megírtam már róla, hogy ama igen gyér számú szerzők közé tartozik, akiknek a Magyar Október nem pusztán tíz napot jelentett, hanem olyan történelmi időszakot, amely nemzedékek életét határozta meg. A Bálanya, a Deficit és egy tucatnyi novella ennek a felismerésnek és életérzésnek köszönheti létrejöttét. Azt azonban nem tudtam, hogy ezeket a műveket egy hálózati személy remekelte és hogy feszültségükbe feltehetően a szerző élethelyzetének speciális

inkább ellenállt volna a nyomásnak, és az esetben tiszta lappal szabadul, mégpedig a kész konszolidációba. Aki alaposan feltöltökezik börtönmélményekkel, az könnyebben dolgozza fel, hogy „az ügy eldőlt”, annál is inkább, mert ezt az iszonyatos igazságot nem a maga folyamataiban, hanem mint kész eredményt éli át. Az ilyen ember számára az „ügy” az ő közreműködése nélkül dől el, és ez tartást adhat néhány évtizedre. Aki azonban tevélegesen működik közre az „ügy” eldőlésében, azt a továbbiakban lelki érdekek fűzik az „ügyhöz”, még ha kedve ellenére van is az új fordulat. Ez nem speciális besúgóprobléma. A politikacsinaló, humán értelmiség túlnyomó többsége megsínylette, és sínyli is a mai napig, hogy részesnek érzi magát a Kádár-konszolidáció győzelmében, akár tevélegesen, akár mint haszonélvező. Csurka külön tragédiája, amellyel mindmáig nem bír szembenézni, hogy ő az „ügy” eldőlését nem normálisan segítette elő, hanem olyan módon, amelyet még a rendszer támogatói is erkölcsletlennek tartanak. Ezt persze nem ismerheti el. „...elhatároztam, hogy módszert váltok” — írja, mintha a pártállam ellen folytatott harc módszerei közé tartozhatna a besúgói kötelezettségvállalás. Döntését meg is indokolja: attól tartott, hogy ha nem szabadul, kiszárad a tinta a tollából. Már 1957 nyarán ettől tartott! Száradékonyak vélhette a tintáját. De ha ilyen száradékony tintájú a tolla, akkor honnan óhajítja kicsurgatni az igéket, amelyekből a magyarság erkölcsi megújódása függ?

Abba kell hagynom ezt itt, mielőtt még patetikussá válok. Ez a kis berlini szoba üdvös távolságban van írásom hősétől, és attól a csak félig elsüllyedt világtól, amelyet „Átvilágítás”-a torzan és tökéletlenül, de mégiscsak átvilágít. Vajon megeszik-e honfitársaim a félig sült pecsenyét, amelyet elébük tála? Elhiszik-e neki, hogy erkölcsi okból nem viszi sírba a titkát, ahogy állítja három és fél évtizedes hallgatás után? Vagy valószínűbbnek tartják, hogy azért szólal meg végre, a hosszabbítás második félidejében, mert így akar, farkancája hátrahagyásával kisorsogni a miniszterelnök egérfőgőjéből? Vajon elhiszik-e neki odahaza, hogy soha senkinek sem ártott? Képzelnék el egy Don Juant, aki megnevezi mindazokat a nőket, akikkel nem hált. Csurka csak azt sorolja fel, amit nem csinált, mintha valaki ügynökösködhetne úgy éveken át, hogy csak az ügötön és a galoppon futó lovakról küld jelentést. Azt állítja, hogy „soha egy árulásnak minősíthető mondatot le nem írtam”, tehát valamit azért mégis írt. Vajon mit írhatott? Másutt azt tudatja, hogy elbocsátották „anélkül, hogy egyetlen jelentést leadtam volna.” Ezek szerint ügynöki minőségében írt valamit, de nem jelentést. Don Juan elismeri, hogy találkozott Donna Elvirával, de csak a templomban. A magát átvilágító, s ily módon megtisztulni vágyó közéleti szereplő közli, hogy „rettenetesen szegyenlem az egészét”, noha igazából nincs mit szégyellnie. Mennyi féligazság, mennyi önellentmondás; de a közvélemény egy része hálás lesz ezért is. Hiszen a többi aláírt személy még féligazságokra sem képes, és minden relatív.

Engem azonban, talán mint drámaíró, éppen ez a felemásság zavar, és ezt Csurka kollégának meg kellene értenie. Képzelnék el III. Richárdot, amint a darab elején az „Eltökéltem, hogy gazember leszek” helyett bejelenti: „eltökéltem, hogy egy-két rossz fát azért én is teszlek a tűzre”. Tudom, hogy Csurka István távolról sem III. Richárd, mégis kíváncsi volnék, hogy mit kezdene mint dramaturg egy ilyen felütésű darabbal.

„Vajon elhiszik-e neki odahaza, hogy soha senkinek sem ártott? Képzelnék el egy Don Juant, aki megnevezi mindazokat a nőket, akikkel nem hált.

Csurka csak azt sorolja fel, amit nem csinált, mintha valaki ügynökösködhetne úgy éveken át, hogy csak az ügötön és a galoppon futó lovakról küld jelentést.

Azt állítja, hogy »soha egy árulásnak minősíthető mondatot le nem írtam,« tehát valamit azért mégis írt.

Vajon mit írhatott?”

bi ügynököt. A hatalomba az MDF került, és Csurkát senki sem zsarolta 1989-től 1993-ig, ameddig Antall József még remélte, hogy valamiképpen megegyezik vele. Aztán valóban zsarolni kezdte, de még Csurka sem hiheti, hogy az SZDSZ megbízásából. Mindez — mondom — külön elemzést érdemelne, és ezt az elemzést aligha lehetne megúszni pszichiáterek közreműködése nélkül.

A személyes sztoriját elregélő Csurka azonban nagy józanságról tesz tanúbizonyságot, és időnként izelítőt ad korábbi írói értékeiből is. Különlegesen elgondolkoztatónak és hitelesnek tartom az elbeszélés középpontját. Az internált Csurka 1957 nyarának elején munkára jelentkezik. Ily módon kapcsolatba kerül a külvilággal. „Látnom kellett, hogy az ország él és felejt. Uralkodó elem a félelem és a magunkra hagyatottság. És mindezzel szemben az élni akarás. Nyoma sem volt már a márciusban újra kezdjük szellemének. A forradalmat leverték, az új rend beállt, az ügy eldőlt.” Az én alapélményem is ez volt szabadulásomkor, 1960 augusztusában. Kimentem a margitszigeti Palatinus strandra, néztem a hulahoppozó bakfisok hasmozdulatait, és arra gondoltam, hogy lám csak, nem ültem hiába három és háromnegyed évet, nem hiába végeztek ki annyi embert: szabad hulahoppozni, nem úgy, mint Rákosi Mátyás országlása idején.

Ugyanez év októberének huszonharmadik napján, este lementem az utcára, elvesztem kovályogtam a ködben, rendőrök és titkosrendőrök között. Dúlt a rend, és engem hihetetlen keserűség fogott el, melyet még aznap éjjel versbe próbáltam foglalni. Íme az utolsó két szakasz:

Nézem ezt a vacogó Pestet,
görcsös buzgalommal feled,
csak egy eb megnyúlt háta reszket —
neonsortűz ráperget.
Undorom most mindenkit átfog
— októbervégi sűrű köd —,
mindjárt rendőrért kiáltok,
s egy meseautóban eltűnök.

Csurkát olvasva feléledtek ezek az emlékeim, láttam magam a Palatinuson és az októberi utcán, visszatért számba